

UNIVERSITETI I ELBASANIT
"ALEKSANDËR XHUVANI"

AKADEMIA E STUDIMEVE
ALBANOLOGJIKE

PUNËTORË TË SHQUAR TË ALBANOLOGJISË

Dhjetor, 2019

**Përmbledhje e materialeve të konferencës shkencore ndërkombëtare
“Punëtorë të shquar të albanologjisë”,
mbajtur në Elbasan, më 13 mars 2019**

ORGANIZUAR NGA:

Universiteti i Elbasanit “Aleksandër Xhuvani”
dhe
Akademia e Studimeve Albanologjike

BORDI SHKENCOR:

Prof.as.dr. Teuta Toska
Prof.dr. Valter Memishaj
Prof.dr. Abdulla Ballhysa
Prof.as.dr. Majlinda Peza
Prof.dr. Roland Gjini

Përgatiti për botim:

Prof.as.dr. Teuta Toska
Prof.as.dr. Rakela Luniku
Dr. Resul Telhaj
Dr. Aurela Basha
Dr. Jonida Cungu

Përmbajtja e lëndës

Fjalë përshëndetëse në emër të bordit shkencor të konferencës	7
VALTER MEMISHA	
Ndihmesa e Pavli Haxhillazit në leksikografinë e gjuhës shqipe	8
TEUTA TOSKA	
Qemal Haxhihasani dhe “thesari” për t’u zbuluar	46
ABDULLA BALLHYSA, MANJOLA MYRTO	
Venemin Dashi, kur vepra kapërcen harresën e emrit.....	57
ZEQIR KADRIU	
Kontributi i mësuesve elbasanas për shkollat shqipe në Dibër, Tetovë, Gostivar e Shkup në vitet 1941-1944	64
KAMBER KAMBERI, LABINOT BERISHA	
Ndihmesa e Mehmet Gjevorit për shkollat shqipe në Kosovë gjatë viteve 1941 – 1951 ..	75
ARTUR LAMA	
Ndihmesa e Lirak Dodbibës për çështjen e pastrimit dhe e sistemimit të terminologjisë .	80
RAKELA LUNIKU	
Dhimitër Shuteriqi, hulumtuesi skrupuloz i fillesave të shqipes së shkruar parabuzukiane	84
VALBONA KALO	
Qemal Haxhihasani dhe kontributi në folklor.....	90
LURA TURHANI (KOBURJA)	
Lirak Dodbiba dhe kontributi i tij në gjuhësinë shqiptare	98
HYSNIE HAXHILLARI (HYSKA)	
Fjalët përcaktuese të emrit në gramatikën e A.Xhuvanit, K. Cipos, M. Domit dhe M. Çelikut	103
ENGJËLLUSHE KARAJ	
Prof. Aleksandër Xhuvani dhe kritika leksikografike	109
FITOR OLLOMANI	
Kontributi i Dhimitër Shuteriqit në studimin e historisë së shkrimit të gjuhës shqipe .	118
NATASHA POROÇANI (SHUTERIQI)	
Kontributi i A. Xhuvanit, M. Domit dhe gjuhëtarëve të tjerë elbasanas në kurrikulën e gjimnazit nën fokusin e gjuhësisë së zbatuar (vitet ‘20- ‘40-të)	125
AISHE PAÇE	
Kontributi i Lirak Dodbibës, Kostaq Cipos, Aleksandër Xhuvanit dhe i Kostandin Kristoforidhit për kohët absolute të foljes	139
EMINE SADIKU	
Me përkushtim në shkencën e strukturave: aspekte nga jeta dhe vepra e morfologut Mustafa Karapinjalli	148

AURELA BASHA, REZARTA XHAFERRI	
Ali Shashaj, didakti një hap para ndryshimit	157
MELI SHOPI	
Myrteza Kadzadei – figurë e njohur e arsimit kombëtar shqiptar dhe studiuës i leksikut të shqipes	163
SHPËTIM ÇAUSHI	
Ali Shashaj: profesori model	168
JONIDA CUNGU	
Kontributi i Pavli Qeskut në fushë të leksikografisë.....	170
RESUL TELHAJ	
Jeta dhe kontributet e pedagogut model Hysen Qosja	177
HAJRI SHEHU	
Kontributi i mësuesit Osman Kazazi për mbledhjen e leksikut popullor	182
ROLAND GJINI, BESNIK BASHALIU	
Shyqyri Demiri (Sulçebeu) – studiuës i njohur i historisë së trevës së Elbasanit ..	187
ANDI RËMBECI	
Theofan Popa, një jetë kushtuar studimit dhe ruajtjes së trashëgimisë kulturore...	192
MIKAELA MINGA	
Regjistrime zanore nga qyteti i Elbasanit: përfaqje studimi.....	200
KUJTIM BEVAPI	
Nikollë Mekajshi dhe kontributi madhor i tij në shërbim të kishës katolike shqiptare ..	204
ZHULJETA KADILLI, MAJLINDA PEZA	
Hyqmet Kotherja, një jetë në shërbim të studimit të historisë së qytetit të Elbasanit .	209
DION TUSHI	
Theofan Popa - evidentues, ruajtës dhe studiuës i vlerave të rralla shpirtërore dhe materiale.....	215
VILMA NALLBANI	
Armët dhe armëtarët në Elbasan në shek.XIX, parë në këndvështrimin e Abedin Çaushtit	221
ARJANA SEITI	
Elbasani në fotografinë e albanologes Margaret Hasluck	225
VILMA PROKO (JAZEXHIU)	
Personalitete të shquar elbasanas të shkencës e mësimdhënies në fushën e botanikës e të kimisë.....	231
TATJANA MANI (MISIRI), ETRIT MISIRI	
Botanika dhe bimët mjekësore në sytë e botanistëve elbasanas	237
DORINA DAIU, FLORINKA GJEVORI	
Kontributi i Sulë Harrit në Shkollën Ushtrimore të Normales së Elbasanit	244

Theofan Popa, një jetë kushtuar studimit dhe ruajtjes së trashëgimisë kulturore

“Në një nga ato mbledhje, mbas akuzave absurde se shfrytëzonte pozitën e tij zyrtare për të bërë propagandë fetare, pasoi një pyetje e drejtpërdrejtë dhe tepër e rrezikshme: “Le të na thotë Theofani, beson apo jo në Zot?”. Të gjithë mbetën pafrymë. Luhej jeta dhe karriera shkencore e tij dhe Theofani e dinte shumë mirë këtë. Megjithatë, pa dredhuar, pa u justifikuar dhe pa ju trembur syri, u përgjigj: “T’ju them se nuk besoj do t’ju gënjeja dhe gënjeshttra nuk është në karakterin tim...”. Mjaftojnë këto pak fjalë për të portretizuar karakterin e Theofanit: trim, konsekuent në bindjet e tij, besim tek Zoti”.

Theofan Popa lindi në 3 nëntor 1914, në lagjen Kala të qytetit të Elbasanit. Pasi kreu arsimin fillor në shkollën Kostandin Kristoforidhi, në Elbasan, me propozim të Kryepeshkopit Visarion Xhuvanit, më 1933, fitoi të drejtën e studimit në Seminarin Hieratik “JovanTheollogu” të Cetinjës³⁰⁵. Në vitin 1937, kthehet i diplomuar në Shqipëri, për të vijuar po atë vit studimet e larta në Fakultetin Teologjik të Athinës, me përkrahjen e Kishës Ortodokse të Shqipërisë dhe me bursë nga fondacioni “Jovan Banga”³⁰⁶. Studimet e larta në Athinë i përfundoi më 1941, pas një ndërprerjeje të shkurtër (24 gusht-nëntor 1938) në kohën kur u dërgua për të ndjekur me bursë të Kishës Anglikane studimet në Kolegjin Anglikan të Ringjalljes (College of the Resurrection) në Londër³⁰⁷. Njihte shkëlqyeshëm gjuhën greke dhe latine dhe zotëronte, gjithashtu, serbokroatishten, rusishten, anglishten dhe mjaft

305 Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit (AIDSSh). Dosja formulare për kategorinë 2/B, nr. 3328, e krijuar nga Drejtoria e Punëve të Brendshme të Ministrisë së Punëve të Brendshme (Arma e Sigurimit), filluar më 30.03.1950 dhe mbaruar në 31.12.1985, fl. 49: “Të dhëna biografike nga fashikulli personal në dokumentet” i dt. 11/3/1965, përgatitur nga punëtori operativ, Major Qiriako Prokopi; fl70: “Biografia e Th. Popës”, dt. 19/8/1949; fl. 71: “Vendim” i dt. 6/9/1973 nga punëtori operativ Rapi Postoli dhe Shefi i Seksionit V, Bajram Doçi; fl. 108: “Raport i dt. 13/9/1976” dhënë nga bashkëpunëtori “Dueli”, marrë nga punonjësi operativ Taras Kroj. Dhimitër Beduli, “Theofan Popa, teolog dhe studiues i denjë i kishës dhe i kombit”, *Ngjallja*, janar 1995, 6,8. Pirro Thomo, “Konseguent deri në fund në bindjet e tij”, *Ngjallja*, prill 2002,3. Po ashtu, shih Βασιλείου Κασκαντάμη, *Θεοφάνης Πόπα. Ενας σύγχρονος ιεραπόστολος (Theofan Popa. Një misionar bashkëkohor)*, (Αθήνα: Έλαφος, 2001), 22-36. Andi Rembeci, “Botime të mbishkrimeve kishtarë në Shqipëri”, *Kërkim* 6 (2010): 134-154; *Kërkim* 7 (2011): 129-142.

306 Βασιλείου Κασκαντάμη, *Θεοφάνης Πόπα*. 26.

307 Βασιλείου Κασκαντάμη, *Θεοφάνης Πόπα*. 27-36, ku botohet edhe korrespondenca e tij me persona të ndryshëm në lidhje me peripecitë studimore në Londër dhe Athinë.

mirë frëngjishten³⁰⁸.

Hapat e parë profesionalë në Shqipëri Theofani i nisi më 1942 në Liceun e Korçës si profesor i gjuhës latine, po atë vit transferohet në Normalen e Elbasanit³⁰⁹. Pas Çlirimit, punon si përkthyes në Ministrinë e Kulturës, më pas si përkthyes i serbokroatishtes në Ministrinë e Financave (1948-1949), duke qenë njëherazi edhe pedagog i Teknikumit Financiar dhe përkthyes i rusishtes në hidrocentralin “Lenin” të Selitës (1951)³¹⁰. Ndërkohë, për një periudhë dyvjeçare Theofani punon pranë Kryesisë së Kishës Ortodokse të Shqipërisë në kohën kur kryepeshkop ishte Pais Vodica³¹¹.

Siç është e ditur, me vendosjen e regjimit komunist në Shqipëri, filluan edhe kufizimet e adhurimit fetar. Më 1949, Theofan Popa ishte caktuar në Sektorin e Historisë së Artit dhe Arkitekturës pranë Institutit të Shkencave. Kësisoj, që nga 1959 deri më 1967, punoi pa u lodhur për gjurmimin, studimin dhe mbrojtjen e pasurive kulturore³¹². Ky zell i madh e shoqëroi Theofanin gjatë gjithë veprimtarisë së tij, akoma edhe atëherë kur lufta kundër fesë mori dimensione të thella për të përfunduar me mbylljen definitive të vendeve të adhurimit fetar dhe në ndalimin e çdo shprehjeje të besimit fetar. Atë kohë, Theofani së bashku me kolegë të tjerë, Gani Strazimirin, Aleksandër Maksin dhe Pirro Thomon, duke ndier përgjegjësinë historike, reagues menjëherë dhe fort për ndalimin e shkatërrimit të mëtejshëm të monumenteve kishtarë me vlerë, duke arritur të shpëtojnë thujse të paprekura rreth 120 kisha dhe manastire³¹³. Veçanërisht, Theofani, luftonte fort për të shpëtuar sa më shumë të mundte. Ja si i kujton përpjekjet e Theofanit një nga bashkëpunëtorët e tij: “Shkonte dhe diskutonte me eprorët për të shpëtuar nga shkatërrimi qoftë edhe një monument të vetëm. U shpjegonte me hollësi vlerat dhe rëndësinë që ajo kishte, duke u përpjekur ta bindte bashkëbiseduesin. U thoshte se në kisha gjendet puna e piktorëve të shquar; atje takohemi me Onufri, David Selenicën! Ata flasin për traditën e vendit tonë dhe duhet t’i ruajmë. Gjithmonë theksonte se kishat duhet të ruhen me ligj dhe të restaurohen. Arkitektura e tyre është objekt studimi jo vetëm për popullin tonë, por edhe për popujt e tjerë të Ballkanit dhe të Evropës. Të gjitha

308 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl71.

309 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl 49.

310 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl49, 70, 71, 108.

311 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl 49.

312 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl 49. Shih edhe Βασιλείου Κασκαντάμη, *Θεοφάνης Πόπα*.37-38.

313 Pirro Thomo, “Konsequent deri në fund në bindjet e tij”, *Ngjallja*, prill 2002, 3. Shih, gjithashtu, AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl53: “Raport” dhënë më 30/6/1964 nga bashkëpunëtori me nofkën “Virtyti”, atë kohë i caktuar në Institutin e Historisë si redaktor shkencor përgjegjës për botimin e Kodikut të Korçës, ku në pikën 8 flitet mbi përpjekjet e Theofanit për mosprishjen e kishës së Shën Marisë në Korçë; fl. 59: “Raport” dhënë më 23/12/1969 nga bashkëpunëtori “Qielli i kuq”, ku cilësohet prej Theofanit vlera e madhe historike e monumenteve kishtarë; fl. 63 (1970), 64 (1970), 80 (1973), ku tregohet shqetësimi dhe interesi i Theofanit për të ruajtur kishat e vendit me vlera historike dhe kulturore.

dëshmojnë historinë tonë dhe nuk duhet të tregohemi indiferentë”. E kur diskutohej të hiqej nga lista ndonjë monument, Theofani thërriste i revoltuar: “Jo, jo, jo! Në asnjë mënyrë!”³¹⁴. Dhe, plot pasion, fillonte të argumentonte vlerat historike dhe artistike të monumentit, të fliste për kohën e ndërtimit, për piktorët ikonografë, për vlerat e ikonostasit dhe ikonave që përmbante etj. etj.

Gjithashtu, përveç kësaj pune të madhe, Theofanin e priste edhe regjistrimi dhe grumbullimi i ikonave dhe objekteve të tjera kishtare me vlerë nga kishat dhe manastiret, që nuk ishin karakterizuar si monumente kulture, punë që e mori përsipër i vetëm³¹⁵. Vetëm duke pasur parasysh numrin e ikonave dhe objekteve të tjera të mbledhura, vendndodhjen e kishave nga ku u morën këto objekte dhe kushtet e vështira nën të cilat u krye grumbullimi, vetëm atëherë do të mundte dikush të konceptonte punën kolosale të Theofanit. Pas vitit 1967, Theofani grumbulloi nga i gjithë vendi rreth 10.000 ikona, të cilat më vonë u vendosën në muzetë e artit ikonografik të Beratit, Korçës dhe Tiranës³¹⁶. Dhe, pavarësisht rraskapitjeve dhe mundimeve që hiqte, gjithmonë ishte i qeshur e optimist dhe ndante me kolegët sasinë e ikonave që kishte mbledhur dhe vlerat e reja që kishte evidentuar.

Më 1963, kohë kur filloi puna për hartimin e inventarëve të AQSh-së, organika e Arkivit Qendror Shtetëror nuk kishte punonjës të specializuar për të lexuar gjuhë të huaja, e aq më pak gjuhët e vdekura apo të rralla, si greqishtja, latinishtja dhe osmanishtja. Për këtë arsye u ftuan të punonin si bashkëpunëtorë të jashtëm njohës të atyre gjuhëve, mes tyre dhe Theofan Popa. Puna e Popës konsistonte në hartimin e skedave përmbledhëse për dokumentet e shkruara në greqisht, në mënyrë që këto t’i përdornin, më pas, arkivistët gjatë procesit të përpunimit tekniko-shkencor të dokumenteve dhe për hartimin e mjeteve të informimit (katalogët, treguesit emërorë, gjeografikë etj.)³¹⁷. Pa njohjet gjuhësore të Popës dhe ekspertizën e tij teologjike dhe historike, do të kishte qenë i pamundur përpunimi tekniko-shkencor i një pjese të madhe të dokumenteve të AQSh-së shkruar në greqisht,

314 Pirro Thomo, “Konsequent”, 3.

315 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl90: “Raport” i dt. 30/9/1974, ku tregohet veprimtaria e Theofanit në grumbullimin e ikonave me vlera të mëdha për muzeun e Korçës; fl. 103-105, ku paraqitet plani vjetor i realizuar i punës së Theofan Popës gjatë vitit 1970, në të cilin përmenden edhe ekspeditat për mbledhjen e ikonave. Për më tepër, shih Βασιλείου Κασκαντάμη, *Θεοφάνης Πόπα*. 95-111. Shih, edhe Kristofor Naslazi, “Kontributi i Theofan Popës shprehur nëpërmjet ikonave që ndodhen në Muzeun Kombëtar të Artit Mesjetar” *Tempulli3* (2001): 88.

316 Βασιλείου Κασκαντάμη, *Θεοφάνης Πόπα*. 95-111.

317 Andi Rembeci, Sokol Çunga, “Methodological the Researches on the Byzantine and Post-Byzantine Paleography in Albania, Assessments about Past and Present, Perspectives and Future Challenges”, në: Andi Rembeci (ed.), *Methodology and Scientific Research, Tradition and Innovation*, (Proceedings of the First Scientific Conference of Albanian Young Academy, Tirana, 4 December 2017). [Journal of the Albanian Young Academy, Volume 1, 2019]. Tirana: Albanian Young Academy of Academy of Sciences of Albania, 2019, 67-95.

përfshirë dhe Fondin “Koleksioni i Kodikëve”. Qëllimi i Theofanit nuk ishte hartimi i një katalogu analitik të dorëshkrimeve, por nxjerrja e elementeve praktike përmes përshkrimeve të shkurtra për çdo kodik, që, nga njëra anë, të tregonte rëndësinë që ato kishin, në mënyrë që të shmangej shkatërrimi i tyre për shkak të moskujdesit apo indiferentizmit dhe, nga ana tjetër, të plotësonte nevojat e arkivit për indeksimin dhe sistemimin e fondit arkivor. Kështu, Th. Popa hartoi skeda përshkruese për 97 dorëshkrime të koleksionit, të cilat u botuan në formë katalogu *post mortem* në vitin 2003³¹⁸. Paralelisht punës për hartimin e katalogut në fjalë, Th. Popa u mor edhe me studimin e pikturës në miniaturë të kodikëve bizantinë. Kjo veprë e rëndësishme për studimin e artit bizantin pa dritën e botimit *post mortem* në vitin 2006 nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë dhe Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave³¹⁹. Pavarësisht mangësive dhe rikonsiderimeve të mëvonshme të datimeve “Miniatura dhe piktura mesjetare në Shqipëri (shek. VI-XIV)”, mbetet vepra e parë dhe më e plotë e kësaj gjinie në vendin tonë. “Theofan Popa, si studiues i zellshëm dhe sistematik, i vuri në shërbim, në gradën më të lartë të mundshme, njohuritë që kishte fituar nga studimet dhe përvoja”³²⁰.

Megjithatë, portreti i Theofanit do të ishte i mangët pa përmendur edhe veprën e tij shkencore³²¹. Janë botuar dhjetëra artikuj të tij shkencorë që lidhen me çështje të artit bizantin dhe pasbizantin, të pikturës murale, të kodikëve dhe miniaturave. Artikujt e tij kanë hedhur dritë për piktorët dhe familjet e piktorëve që kishin kryer veprimtaritë e tyre artistike në monumentet e vendit tonë. Ka shkruar artikuj për Onufrin dhe Nikollën, Joarin dhe Onufër Qipriotin, David Selenicën dhe vëllezërit korçarë Kostandin dhe Athanas Zografin, Kostandinin nga Shpati dhe Çetirët nga Grabova, si dhe për shumë piktorë të tjerë.

Por një vend të veçantë zë puna e tij monumentale për mbledhjen e të gjitha mbishkrimeve të kishave dhe krijimin e një corpus-i mbishkrimesh, vlera e të cilit mbetet e padiskutueshme për shumë disiplina shkencore³²². Ky punim i vyer i Theofan Popës, konsiderohet si i pakapërcyeshëm nga botimet e mëvonshme të mbishkrimeve si për nga numri, ashtu edhe për nga përpunimi i përmbajtjes së

318 Theofan Popa, “Katalog i kodikëve kishtarë mesjetarë të Shqipërisë”, në: *Kodikët e Shqipërisë*, (ed. Shaban Sinani et al.), (Tiranë: AQSh, 2003), 87-198.

319 Theofan Popa, *Miniatura dhe piktura mesjetare në Shqipëri (shek. VI-XIV)*, (Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, 2006), 17-70.

320 Aleksandër Meksi, “Parathënie”, në Popa, *Miniatura*, 2006, 7-10.

321 Për një pasqyrë të plotë të botimeve të Th. Popës, shih Lazër Papajani, *Bibliografi e Monumenteve të Arkitekturës dhe të Arteve, 1944-2003*, (Tiranë: IMK, 1986), 114-116, nr. 1471-1494. Ioannis Vitaliotis, “The study of the Byzantine and Post-Byzantine painting in Albania during the last seventy years (1945-2015): A critical review (In memoriam Theofan Popa)”, *Monumentet* 54/2016: 115-123, veçanërisht 118-120. Po ashtu, mbi veprën shkencore të Theofan Popës, shih Βασιλείου Κασκαντάμη, *Θεοφάνης Πόπα*. 43-91, ku paraqitet edhe lista e botimeve të tij.

322 Theofan Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri*, redaktuar nga Nestor Nepravishta dhe Konstantinos Giakoumis. Tirana: Akademia e Shkencave e Shqipërisë – Instituti i Historisë, 1998.

mbishkrimeve. Ai ka vlerë të rëndësishme historike, artistike, gjuhësore, ekonomike dhe sociale, duke pasur parasysh sintezën e popullatës vendore, ku ndodhen monumentet si edhe mungesën ende edhe sot të studimeve të thelluara sistematike të monumenteve të shpëtuara të kultit të krishterë³²³. Por, duhet theksuar se kjo punë e Theofanit është kryer nën kushte shumë të vështira ideologjike dhe politike të regjimit të asaj kohe, të cilat e vendosnin cilindo që merrej me monumentet e kultit, edhe kur ishte pjesë e organikës shkencore, në shënjestrën e të dyshuarit brenda regjimit ateist³²⁴. Ky fakt shpjegon edhe arsyen pse një vepër e përmasave të tilla (mbledhja e materialeve epigrafike kishte filluar që më 1949 dhe vazhdoi deri në vdekjen e mbledhësit, më 1986), ende nuk kishte parë dritën e botimit³²⁵. Vetëm më 1998, pasi regjimi ateist komunist kishte shtatë vjet që ishte përmbysur, ndërmerret botimi i tij nga Akademia e Shkencave të Republikës së Shqipërisë – Instituti i Historisë. Përveç këtyre, duhet të theksojmë edhe kushtet e pavolitshme teknike dhe transportuese, me të cilat u përball ky kërkues i admirueshëm: udhëtonte me orë të tëra pa mjete transportuese drejt fshatrave të izoluara, kopjonte mbishkrimet që gjendeshin në pjesë të larta të monumenteve arkitekturore pa mjete teknike, nuk dispononte mjete ndriçuese apo pajisje të riprodhimit pamor, përveç aparatit të tij shumë të çmuar fotografik, filmat e të cilit i kishte me numër të kufizuar, madje, shpeshherë i blinte me paratë e pakta të rrogës së tij³²⁶.

E megjithatë, gjatë gjithë kësaj periudhe Theofani mbeti shembull i rezistencës, i durimit, i optimizmit, gjithnjë i qeshur, gjithmonë do të gjente diçka, ndonjë shaka për të harruar lodhjen dhe dëshpërimin. “Kur ktheheshim mbas një dite të tejlodhshme – kujton miku dhe bashkëpunëtori i tij i afërt prof. Pirro Thomo, - dhe teksa secili dremiste në makinë, Theofani papritur ia fillonte këngës. Në fillim avash-avash, herë njeri dhe herë tjetri, dhe në vazhdim të gjithë së bashku e shoqëronim dhe menjëherë ndërronte e gjithë atmosfera e zymtë”. I tillë ishte Theofani: gazmor, shoqëror dhe, para së gjithash, njeri. Dinte të kërkonte dhe të gjente të mirën tek

323 Për një paraqitje kritike të botimit të mbishkrimeve kishtare nga Th. Popa, shih Andi Rembeci, “Botime të mbishkrimeve”, *Kërkim* 6 (2010): 134-154; *Kërkim* 7 (2011): 129-142.

324 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl85: “Raport” i dt. 2/3/1973, dhënë nga agjenti “Jaku”, në lidhje me botimin e librit të Mbishkrimeve, ku përmendet se “mendimi i disave është që libri nuk është i përshtatshëm të botohet. Sikurse dihet ky libër është tërhequr nga shtypi (botimi) që në vitin 1967. Megjithatë, pa parë akoma ndryshimet që mund t’i jenë bërë këtij botimi në dorën e fundit, akoma nuk mund të jepet një mejtëm i saktë lidhur me botimin e kësaj vepre”. AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl66 (1971), 67 (1973), 78 (1973), ku paraqitet vështirësia që Theofani has në punën e tij dhe pengesat e shumta që i krijohen.

325 AIDSSh. Dosja nr. 3328, fl98: “Raport” i dt. 22/6/1976 dhënë nga bashkëpunëtori “Dueli”, ku në lidhje me botimin e veprës së mbishkrimeve, informohemi se “Ishin [Instituti i Historisë] vënë në plan që të botohet, por tani në fund, në një mbledhje që u bë në institut midis profesor A. Budos dhe prof. Stefanaq Pollos, u hoq nga plani... Profesor A. Buda megjithëse e njeh mirë vlerën historike të mbishkrimeve, nuk vendos vetë, kështu që vepra u hoq nga plani i botimeve për një kohë të mëvonshme”.

326 Pirro Thomo, “Konseguent”, 3.

çdo njeri, nga çdo shtresë shoqërore, krahinë apo besimi fetar dhe me këtë mënyrë fitonte besimin dhe dashurinë e të tjerëve.

Njeriu, që meritonte çdo falënderim dhe mirënjohje për kontributin e tij në shpëtimin e thesarit kulturor, vlera e të cilit tejkalon kufijtë e një vendi dhe klasifikohet në tërësinë e vlerave botërore, u gjend në bankën e të akuzuarve përpara “gjykatës popullore” si të ishte keqbërës. Në dosjen e tij i ishin ngarkuar shumë akuza të pabazuara, si shfrytëzimi i punës së tij shkencore për të bërë propagandë fetare në vendet ku shkonte, ushtrimi i fshehtë i besimit etj...³²⁷ Më 1980 iu konfiskuan dorëshkrimet dhe iu ndalua çdo lloj hulumtimi dhe veprimtari kërkimore për monumentet³²⁸.

Më 1985, Theofani ndërroi jetë i përlurur dhe i harruar nga bashkatdhetarët e tij, duke parë, nga njëra anë, djalin e tij të vetëm ta burgosin për propagandë fetare e ta shpien në minierat e Spaçit, ndërsa, nga ana tjetër, familjen e tij të përndiqet për mungesë përkushtimi ndaj partisë³²⁹.

Jeta dhe veprimtaria e Theofan Popës – siç pohon edhe kolegu dhe shoku i jetës, Pirro Thomo – ngjet me një diamant, të cilin edhe po ta hedhësh në baltë nuk e humbet vlerën dhe shkëlqimin e tij. Botimi nga Akademia e Shkencës e veprave të vyera studimore të Theofanit besojmë se do të përbëjë hapin e parë në rimëkëmbjen e personalitetit të harruar të Theofan Popës, martir të shkencës.

Sikundër pohon me të drejtë studiuesi i Artit Bizantin Joan Vitalioti “Theofan Popa duhet të vlerësohet si protagonist i padukshëm i shpëtimit të shumë monumenteve kulturore në Shqipëri, por edhe si një studiues nismëtar i artit të krishterë në vend, me një vepër voluminoze, të cilën studiuesit e mëvonshëm e kanë të pamundur ta anashkalojnë”³³⁰.

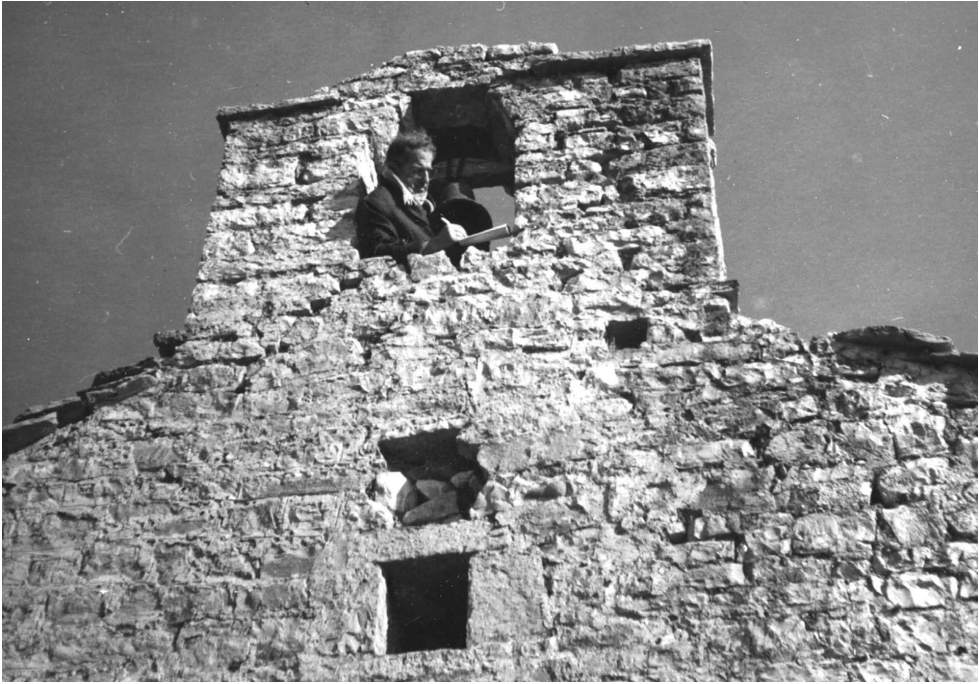
327 AIDSSH. Dosja nr. 3328, fl118: “Vendim mbi demaskimin e objektit 2/A Theofan Dhimitër Popës” i dt. 8/6/1977. AIDSSH. Dosja nr. 3328, fl122: “Raport përfundimtar mbi demaskimin e objektit 2/A Theofan Dhimitër Popa” i dt. 29/1/1978. AIDSSH. Dosja nr. 3328, fl123: “Mbi demaskimin e Theofan Popës”, dt. 27/2/1978.

328 AIDSSH. Dosja nr. 3328, fl126-127: “Relacion” i dt. 22/4/1978, mbi materialet e konfiskuara të punës së Theofan Popës, ku gjendet edhe lista përkatëse.

329 AIDSSH. Dosja nr. 3328, fl132: “Raport” i dt. 10/7/1978, ku paraqitet gjendja e rënduar e familjes së Theofanit pas diskriminimit të tij publik dhe burgosjes së djalit të tij, Dhimitrit: “rastësisht u takua në rrugë me të shoqen e Theofanit... ajo ishte dobësuar shumë, bile kur e pyeti pse je dobësuar kaq shumë ajo i tha se si të mos dobësohem pas kaq fatkeqsish që na ranë mbi kokë. Dhimitraqi u arrestua dhe u dënua nga gjyqi me shtatë vjet burg, mua dhe vajzën na hoqën nga puna ku ishim dhe na caktuan punëtoke krahu, Theofanin e demaskuan në një mbledhje të bllokut si propagandist fetar dhe i morën triskën e frontit dhe bibliotekën, bile blloku kishte kërkuar të na hiqte fare nga Tirana; e ti thua pse u dobësove, bile jam shumë e fortë. Po Theofani si është e pyeti ai. Theofani mbahet më mirë se unë se ai mbështetet te Zoti e më jep kurajo edhe mua...”.

330 Vitaliotis, “The study of the Byzantine and Post-Byzantine painting in Albania”, 115-123.

3. Theofan Popa, gjatë ekspeditave në terren